

Dogmatisk eller skeptisk kunskapsteori – ett gammalt problem i ny version

Martin Edman hävdar i artikeln »Skeptikern och verkligheten Kontinuerligt samband mellan goda och dåliga teorier» (Läkartidningen 6/00, sidorna 593-7) att kontinuerliga samband mellan teorier är möjliga inom en dogmatisk kunskapsteori men inte inom en skeptisk.

Skeptikern är i det här fallet Ludwik Fleck vars kunskapsteoretiska bok nyligen har översatts till svenska. Fleck är förvisso skeptikern som förnekar möjligheten av *säker* eller *objektiv* kunskap. Dogmatikern är inte lika enkel att definiera, men kan sägas vara en person som bejaktar kunskapens möjlighet eller som »förfäktar dogmer (trossatser), dvs grundläggande påståenden som hävdas utan grund».

Teoriens släktskap och härkomst

Det »genealogiska problemet» (dvs teoriens släktskap eller härkomst) är ett av kunskapsteoriens viktigaste problem.

I en modern version av Menons dilemma försöker Edman finna en lösning på problemet genom en dogmatiskt utformad kunskapsteori. Den kognitiva kontakten i Edmans teori måste uppfattas som en igenkänningsprocess (eller återerinring) baserad på en medfödd kunskap som kan aktiveras, t ex i form av en *kognitiv* biljett till en *kognitiv* plattform, där man kan uppnå *kognitiv* kontakt med verkligheten. Vem utfärdar dessa Edmanska »inträdesbiljetter» till plattformsbesökaren och vad innebär egentligen en »kognitiv kontakt»?

Kontakten med verkligheten

Edman hävdar att Fleck bygger sin teori på att det finns »direkta kontakter med verkligheten». Tanken att det skulle finnas en direkt kontakt med verkligheten, kognitiv eller inte, avfärdas av Fleck när han avvisar en veni-

vidi-vici-epistemologi à la Julius Caesar: »Jag kom, jag såg, jag segrade», och vips var allting klart!

Idén om förekomsten av kognitiva kontakter bottnar i åsikten att det finns något absolut, ett Fixum, som vetenskapen hela tiden eftersträvar. Fleck hävdar att det inte finns något Fixum eller en absolut verklighet, eftersom verkligheten hela tiden förändras och avlägsnar sig från oss i samma takt som vi närmar oss den. Universum är inte slutet utan öppet. Varför skall vi ha en fast uppfattning om verkligheten när morgondagens verklighet kommer att överflygla varje fantasi? (»Wozu plumpe Metaphysik, wenn die Physik von morgen jede Phantasie überflügeln wird?»)

Uppfattningen om verkligheten grundas i tidens åskådningar

Med sin jämförande epistemologi vill Fleck tvärtom visa att äldre tiders verklighetsuppfattningar var förankrade i sin tids världsåskådningar på samma sätt som våra är förankrade i vår tids åskådningar. Han säger på sitt målände »Brontosaurerna var lika väl anpassade till sin omgivning som nutidens ödlor är till dagens omgivning».

Han hävdar således *inte* att äldre tiders kunskap var felaktig (eller, som Edman säger, »genomfalsk» och »ovetenskaplig»), utan bara att den ur vårt perspektiv inte kan sägas vara varken sann eller falsk. Astrologin var för sin tid en sann och välgrundad vetenskap. För att inse detta måste man anlägga ett jämförande kunskapsteoretiskt perspektiv, dvs man måste lära sig att känna igen de passiva komponenterna i kunskapen.

Invändningar mot Flecks skeptiska teori

Edman påpekar att Fleck med sin skeptiska teori inte har löst det genealogiska problemet, beroende på ett förment förbiseende vad gäller protoidéernas innehåll. Fleck skulle ha dragit den förhastade slutsatsen av sina vetenskapshistoriska studier att dessa (protoidéerna) saknar verklighetsförankring. Detta ger, enligt Edman, »upphov till det kunskapsteoretiska problemet hur något som är verklighetsförankrat kan

”Med sin jämförande epistemologi vill Fleck visa att äldre tiders verklighetsuppfattningar var förankrade i sin tids världsåskådningar på samma sätt som våra är förankrade i vår tids åskådningar.”

utvecklas ur något som helt saknar verklighetsförankring». Flecks skeptiska kunskapsteori är därför, enligt Edman, falsk.

Kunskapskontinuitet och ovägbara element

Men Fleck ser inte saken så. Han har upptäckt att det, trots att kunskapen är föränderlig, finns en kontinuitet mellan gammal och ny kunskap, och att denna betingas av krafter i kunskapsutvecklingen som varken är historiskt, socialt eller psykologiskt betingade utan utgörs av »imponderabilier» (ovägbara element), som Fleck kallar *passiva länkar* och som konstituerar det som vi upplever som verklighet.

Tillsammans med de aktiva länkarna genererar dessa i ett *tankemaskineri* en kontinuerlig förändring av tänkandet och en trögörlighet, *illusionernas harmoni*, som medger en kontinuitet från protoidéer till nya idéer. »Tankestilens inre tvång» är betingat av de passiva länkarna och kan först lösas upp genom ett jämförande kunskapsteoretiskt betraktelsesätt.

Protoidéerna bär fröet till framtidens idéer

Protoidéerna skall, enligt Fleck, betraktas som utvecklingshistoriska anlag till framtidens teorier och kan sällan visas vara förankrade i dagens verklighet eller utvecklade ur teorier som är giltiga enligt dagens uppfattning, men är inte heller resultatet av »naturens lek».

Författare

BENGT LILIEQUIST

professor, med dr, fil kand, doktorand i filosofi vid Umeå universitet.
bengt.liliequist@swipnet.se

de Västindien och inte Ostindien som han borde ha gjort enligt den gällande världsåskådningen. Columbus borde i stället ha insett att han hade nått ett annat land än Indien när han märkte att det inte var fyllt av kryddor utan av guld.

Columbus insåg aldrig själv att han var en plattformsbesökare som just fått en inträdesbiljett till en kognitiv plattform när han såg land vid horisonten. Han antog stilriktigt (enligt den biljett som gällde) att det nya landet var en del av Indien, som vid denna tid förutom dagens Indien omfattade hela Ostasien och som han nått fram till genom att segla västerut i stället för österut. Landets urinnevånare betecknades också stilriktigt som »indianer».

... men upptäckte Amerika!

Förvisso ansåg däremot Fleck att Columbus upptäckte Amerika! Varför skulle han annars ha använt Columbus resa som exempel på hur en från början »problematisks» idé (utforskandet av en kortare handelsväg till Indien) efter en »irrfärd med ständiga färdväxlingar» ledde till en viktig upptäckt (ett nytt land som sedan kom att kallas Amerika)?

»En del av Indien är en del av Indien» är en trivialitet bara om en del av Indien verkligen är en del av Indien. Indien i dag är den Indiska halvön; Indien på Columbus tid var hela Ostasien inklusive Indien, Kina och Japan. Columbus insåg aldrig att han var någon annanstans än i Indien. Om han genom en plattformsbiljett fick en kognitiv kontakt från däckets på sitt skepp (med en kognitiv kikare?) förstod han inte vad biljetten gällde eller vad kikaren förmedlade. Varför skulle han det? Varför skulle han tro att det land han såg vid horisonten inte var Indien utan en annan kontinent? Biljetten innehöll väl inga nya anvisningar eller kartor för plattformsbesökaren, och det fanns väl ingenting i kikaren som gjorde att han kunde skilja Indien (det han såg) från Amerika (det vi ser)?

Att det nya landet som först siktades där han väntade sig se Indien inte var Indien upptäcktes först senare genom olika geografiska, sociala och kulturella iakttagelser på platsen, och inte genom en kognitiv kontakt från ett »plattformsbesök» på skeppet Santa Maria.

När Sverige upprättade handelsförbindelser med Indien, Kina och Japan fick företaget namnet Ostindiska kompaniet och inte Västindiska kompaniet. Västindien nådde man genom att segla västerut som Columbus gjorde, och

Ostindien genom att segla österut som svenska ostindiefarare gjorde.

Dogm om statisk verklighet

Det finns en dogm, i ordets egentliga mening, som genomsyrar Edmans artikel, nämligen trossatsen att det finns en av oss oberoende och absolut verklighet och att denna är oföränderlig. Edman påstår att Flecks kunskapsteori »vilar på ett i och för sig lättförståeligt förbiseende av att även protoidéer är omdömen med viss verklighetsförankring». Så är emellertid inte fallet. Fleck förbisa inte att protoidéerna är verklighetsförankrade. Han har bara en annan uppfattning om verkligheten än Edman.

Socialt och historiskt betingad

Verkligheten är, enligt Fleck, inte absolut utan socialt och historiskt betingad och styrd av de passiva länkarnas växelvisa samverkan med de aktiva länkarna. Protoidéerna är från början oklara idéer, som i grunden var förankrade i den verklighet som gällde när de uppstod, en verklighet som inte är vår verklighet och som inte heller i efterhand alltid kan rekonstrueras eller legitimeras med våra mått.

Protoidéerna har alltså en verklighetsförankring i den meningen att det »inte finns någon kunskap utan föregående kunskap». Det tvång som uppkommer är orsakat av de passiva länkarna i kunskapen som konstituerar det som vi upplever som verkligheten.

Dessa kan inte uppträda självständigt och kan inte observeras som sådana, men de utgör den del av, som Edman säger, »den bakomliggande kunskapsmekanism» som dogmatikerna anser »skapar just den slags tankemässiga kontinuitet i vetenskapshistorien som Flecks skeptiska kunskapsteori handlar om och vilar på».

Edmans påstående att Fleck har upptäckt att det finns en ännu i stort sett okänd kunskapsmekanism kan sägas vara riktig och överensstämmer med Flecks egen uppfattning om betydelsen av sin jämförande kunskapsteori. Men att Flecks kunskapsteori skulle vara icke-empirisk och att den mekanism som utformar den skulle vila på ett förbiseende och teorin därför vara falsk är oförståeligt. Vari ligger Flecks förbiseende? Är det inte Edman som förbiset de passiva länkarnas roll i kunskapsutvecklingen? •

Nästa sida: replik av Martin Edman.

Utifrån sin tids verklighetssyn hade Columbus ingen anledning betvivla att det han såg verkligen var Indien.

All kunskap, såväl dagens som äldre tiders, har i grunden en verklighetsanknytning och det är inget förbiseende hos Fleck att protoidéer skulle sakna verklighetsförankring. Om man tror det är man fången i en »inbillningarnas epistemologi».

Medeltidens idé om »lustsot»

De medeltida läkarnas teori att »lustsot» orsakades av en viss konjunktion mellan planeterna Jupiter och Saturnus var, enligt Fleck, en följdriktig slutsats av den då gällande astrologiska världsbilden, liksom av den religiösa uppfattningen att sjukdom är Guds straff, vilket bekräftades av den inträffade astrologiska konjunktionen som också förklarade varför straffet fick formen av en sjukdom i genitalorganen.

Enligt vårt sett att se saknade dessa protoidéer en verklighetsanknytning, men så var inte fallet på den tiden då verkligheten var annorlunda. Tydligt utdelades ingen biljett till plattformen där man kunde få en »kognitiv kontakt» med »verkligheten», nämligen att syfilis är en sexuellt överförd smittsam sjukdom orsakad av en spiroket.

Columbus kom till »Indien»

Enligt Edman fick Columbus sin första »plattformskontakt med en tidigare okänd del av verkligheten» när han siktade ön San Salvador, som han kalla-

BILD: JENS AHLBOM